FØLGERNE AF FIREPRESSESYSTEMETS SAMMENBRUD

ULF KJÆR-HANSEN

Hvis man ønsker at vurdere den øjeblikkelige situation inden for den danske dagspresse, der umiddelbart skyldes dybtgående strukturændringer i løbet af efterkrigstiden, kommer man vanskeligt uden om at opridse de væsentligste forudsætninger i fortiden. Den danske pressehistorie byder på en række forbløffende omstændigheder til belysning af, hvorledes det stædige krav om en alsidig nyhedsorientering trods ydre ugunstige vilkår og trods mangel på et alment anerkendt behov i løbet af en beskeden årrække erhverver fodfæste i alle kredse og derigennem indrømmes en plads blandt de umistelige frihedsrettigheder.

Som i alle andre europæiske lande indledes avisudgivelsen i Danmark på grundlag af en nådesgerning fra statsmagten i form af privilegietildeling, der ved at blive knyttet sammen med embedet som universitetsbogtrykker opnåede en slags sikkerhedsnet for det usikre og økonomisk lidet indbringende erhverv. I 1634, da *Christian IV* udstedte det første danske avisprivilegium til boghandleren *Joachim Moltke* og bogtrykkeren *Melchior Martzan,* som begge var indvandret fra Tyskland, stod to uundværlige tekniske forudsætninger til rådighed, uden hvilke regelmæssig udsendelse af nyhedsblade er en umulighed. Bogtrykkerkunsten havde existeret i 200 år, og det danske postvæsen var blevet oprettet i 1624. Der fandtes således både midler til en pålidelig mangfoldiggørelse og de første spæde kim til et distributionsnet. Man kan nutildags undre sig over det lange åremål, der måtte gennempløjes, førend bogtrykkets nyttige opfindelse for alvor blev udnyttet til viderebefordring af nyheder, idet den første regelmæssigt udkommende avis forelå så sent som 1607 i Strasbourg, hvorfra skikken ganske rapt spredte sig til det øvrige Europa og blandt andet 27 år senere trængte ind i Danmark. For det første skal et behov erkendes som mærkbart, førend det ønskes tilfredsstillet. For det andet var forbindelsesvejene mellem de enkelte lande væsentlig mere besværlige og langvarige at overvinde for den tids ryttere og sejlskibe end for vore dages telegraf og jetmaskiner. Disse to forhold i fællesskab medførte, at både efterspørgsel efter

og udbud af nyheder var af en sparsom karakter. Hertil kommer yderligere, at læseevnens ringe udbredelse ikke gav grundlag for et publikum, der kunne holde en bladudgiver i live.

Det syttende århundredes danske avisfolk havde altså ikke alene næringssorger at kæmpe med, hvori de deler skæbne med nutidens redaktører, men måtte tillige søge at fremelske og udvikle et yderst latent behov for regelmæssig nyhedsorientering hos et spinkelt udsnit af landets befolkning. Det viser sig da også, at de første privilegieindehavere segnede under den vældige byrde og afløste hinanden i hurtig rækkefølge uden at efterlade senere tider store muligheder for at belyse værdien af deres trælsomme indsats. Vi kan kun udtrykke vor taknemmelighed over, at der fandtes mænd, som misbrugte deres bedste kræfter på at indføre en hidtil ukendt, men stærkt tiltrængt oplysning om begivenhederne ude omkring.

Hvad der imidlertid gjorde arbejdet endnu tungere, var det klare afhængighedsforhold af myndighederne. Privilegiets bevarelse måtte være nært forbundet med en forståelse af, hvilke nyheder kongen og hans rådgivere var sindede at slippe ud til undersåtterne. Man kan ikke forvente, at en enevældig statsform, som blev indført i Danmark i 1660, ville betragte nyhedsformidling som et gode i sig selv, men snarere, at udgivelsen af en avis kunne udnyttes som et værdifuldt instrument til at understrege enevoldsmonarkens guddommelige herkomst og skabe glans og herlighed omkring den nyindstiftede regeringsform. Det var da også baggrunden for, at barokdigteren *Anders Bording* i 1666 fik overdraget redaktionen af *Den Danske Mercurius,* hvor han i de næste elleve år lige til sin død en gang om måneden beskrev indenlandske og udenrigske begivenheder i fortrinlige alexandrinere. Det siger sig selv, at begivenhederne omkring hoffet og den kongelige familie indtog en fremtrædende plads. Langt vigtigere var det imidlertid, at *Bording* ikke nøjedes med at præsentere den nøgne, ubearbejdede nyhed, men søgte at pege på årsagerne til hændelserne og gisne om deres mulige følger. Hermed er kommentaren, den opinionsdannende vurdering, allerede på et tidligt tidspunkt kommet ind i den danske presse og kan konstateres i den første avis, som i fuld skikkelse er blevet overleveret til eftertiden.

En lignende samvittighedsfuld holdning over for journalisterhvervet besjælede *Daniel Paulli,* der fra 1672 gennem sin bladvirksomhed skabte et modstykke på prosa til *Bordings* poetiske indsats. Han kom ikke alene til at stå som grundlæggeren af nyhedsreportagen i Danmark, men bør samtidig erindres som en redaktør, der udførte sin gerning med en fordomsfri og pligttro holdning over for kendsgerningen uden at tilsløre danske nederlag og tilsvarende blæse små sejre op til det urimelige. Dette er en indstilling, som en af den engelske presses pionerer *Daniel Defoe* blev berømmet for at have gennemført i sine aviser 30 år senere. At den danske læserkreds var begrænset, ses af den omstændighed, at *Paulli* søgte at udvide sit pub-

likum ved sideløbende at udsende fransk- og tysksprogede aviser, en skik flere af hans efterfølgere videreførte.

Dette må siges at være en ganske pyntelig start på den danske nyhedspresse, da den endelig efter adskillige børnesygdomme kom i gang. Men det skulle ikke fortsætte på samme levende måde gennem det attende århundrede, der ganske vist populært er kendt som frihedens århundrede, idet den oplyste enevælde nok så sin fordel i at opmuntre humanitære og oplysningsvenlige bestræbelser, men ingenlunde lod følelserne løbe af med fornuften. Det er ikke så sært, da fornuften var et betydningsfuldt skyts i dette århundredes arsenal, hvis opgave det blev at planlægge og forberede senere tiders ideer og handlinger. Kort sagt: det attende århundredes danske presseindsats blev en æggedans for at sikre sig mod altfor hyppige indgreb fra censuren, som oftest var foranlediget af besværinger fra udenlandske magter. Man kan også let forestille sig, at den lange fredsperiode mellem den store nordiske krigs afslutning og slaget på reden næppe kunne forekomme uden betalingen af en pris, der hyppigt nok måtte erlægges i form af en tilrettevisning eller knebling af pressen, hvis sandhedskærlighed stødte an mod international god tone.

Det skal imidlertid ikke forbigås, at dansk presse for en kort tid på gunstig måde tiltrak sig udlandets opmærksomhed og endda gav anledning til den satiriske frihedsven *François Voltaires* begejstrede tilslutning. *Struensee* indførte under sin kortvarige regeringsperiode trykkefriheden, for hvilken fremsynede indsats han næppe modtog anden håndgribelig tak end en række hårdhændede angreb på hans egen ikke altid lige uangribelige person. Da han atter var skaffet af vejen, blev trykkefriheden rigtignok bevaret, selvom *Ove Høegh Guldberg*'s styre gradvis stræbte tilbage til den tidligere tingenes tilstand. En kortvarig liberalisering lod sig ane i begyndelsen af *kronprins Frederiks* regentskab under inrflydelse af *A. P. Bernstorffs* humane og frisindede indstilling; men skyer af forskellig art trak op over den europæiske horizont, som efter *Bernstorffs* død blev brugt som påskud til en nøjere kontrol med trykte skrifter.

En ting var, at de jakobinske ideer som en naturlig efterdønning af den franske revolution trængte ind over Danmarks grænser. Men selv om *P. A. Heiberg, Malthe Conrad Bruun* og *M. G. Birckner* førte et kraftigt sprog mod den bestående styreform og gav kronprinsen anledning til den bekendte udtalelse: »Hvortil det Smøreri i en Stat, hvor enhver kan faa Ret, og hvor enhver finder vejen til Kongen aaben«, stod monarkiets omstyrtning næppe for døren. Alvorligere var zar *Pauls* beklagelser over Danmarks formodede sympati for revolutionen og hans krav om tilbundsgående forholdsregler, uden hvilke landet ville blive tvunget til aktivt at tilslutte sig koalitionen mod Frankrig. Denne pression udefra blev da også på en gang årsagen og foranledningen til gennemførelsen af trykkefrihedsfor-

ordningen af 27. september 1799, som skulle blive afgørende for de kommende 50 års undertrykkelse af den frie meningsudveksling.

Formelt blev censuren ikke genindført, idet man bestandig fra regeringens side udtrykte den største omsorg for ytringsfriheden, der blot gennem en udvidet straffelovgivning skulle holdes inden for rimelige grænser. Men ikke desto mindre blev censuren lukket ind ad bagdøren og tydeligt praktiseret både gennem forordningens ordlyd og tankegang samt de afgørende supplerende foranstaltninger. Tilskyndelse til forandring i regeringsformen eller opstand mod kongen skulle medføre dødsstraf, og udbredelse af had og misnøje mod regeringen ville blive straffet med landsforvisning. Foruden indgreb mod nedbrydelse af den kristelige religion og krænkelse af sædeligheden fandtes straffebestemmelser til beskyttelse af »fremmede, i Venskab med Os værende Magter« og vendt mod løgnagtige beretninger om statens tilstand og angreb på embedsmænd. For at undgå nogen form for smuthuller blev det fastslået, at en forfatter, der iklædte sin tekst allegoriens eller ironiens form, skulle idømmes fuld straf, hvis den sande mening og onde hensigt med skriftet var umiskendelig. Enhver forfatter måtte udelukkende lade sine værker trykke hos en privilegeret bogtrykker og ville efter selv den mindste dom i forbindelse med overtrædelse af forordningen være afskåret fra at få noget trykt, uden at det var forevist den stedlige politimester og derved havde erhvervet påtegningen: Må trykkes. Et almindeligt forbud mod anonymitet havde til hensigt at afskrække embedsmænd fra at deltage i den offentlige diskussion, hvilket blev tydeligt demonstreret ved afskedigelsen af professor *David*. Som om det ikke gennem de allerede citerede bestemmelser var lykkedes at gøre trykkefriheden til en tom skal uden nævneværdigt indhold, fulgte igennem de kommende år en række placater af yderligere indskrænkende art. I 1805 blev det forbudt i de offentlige tidender at bringe rygter om almindelige eller offentlige foranstaltninger, i 1810 indførtes særligt privilegium til behandling af politiske nyheder, som gennem det meste af perioden udelukkende var forbeholdt *Berlingske Tidende* og *Dagen,* i 1814, at intet eksemplar af noget blad eller skrift under 24 ark måtte uddeles eller forhandles, før det havde været til gennemsyn hos politimesteren. Hvis alt andet glippede, blev det i 1837 bestemt, at man kunne gribe ind over for forfattere, der viste en uforsvarlig mangel på pligtskyldig opmærksomhed. Det var en selvfølge – og dermed udtryk for topmålt hykleri –, at alle disse forordninger først og fremmest skulle beskytte forfatterne mod vildfarelser.

De forsigtige forestillinger om at sætte disse formodet midlertidige bestemmelser ud af kraft efter krigens afslutning i 1814 blev naturligvis overhørt. De kunne udmærket overføres udelukkende på indenrigspolitiske forhold, og *Frederik VI,* som efterhånden blev mere og mere vagtsom og følsom over for den tiltagende skrivefrækhed, greb hyppigt ind og krævede

undersøgelser af selv de mindste tvivlstilfælde, hvorimod hverken polititilsynet, kancelliet eller udenrigsdepartementet udfoldede nogen synderlig aktivitet for at sikre de forskellige vedtægter overholdt indtil stænderforsamlingernes oprettelse i 1834. Men herefter blev kancelliet mere nøjeregnende, ligesom assessor *Reiersen,* der på dette tidspunkt overtog den politimæssige kontrol, udførte sit embede med langt større nidkærhed. Agtpågivenheden øgedes i takt med, at oppositionens politiske interesse gav sig udtryk i en stadig forhøjet stemmeføring, og kulminationen indtraf under *Christian VIII,* hvis tronbestigelse blev en overvældende skuffelse for de liberale kræfter. Imidlertid var den politimæssige beslaglæggelse ikke nok, idet kancelliets tilslutning fordredes til en prøvelse ved domstolene. Her viste det sig, at landsoverrettens uafhængige stilling blev en fordel for redaktionen, som enten blev direkte frikendt eller idømt den mildeste straf, selvom højesteret ved en eventuel appel ikke blot stadfæstede, men hyppigt endda skærpede den én gang afsagte dom. Et forsøg på at overlade hele afgørelsen til kancelliet og dermed sætte domstolene som regulerende faktor ud af spillet lykkedes det heldigvis aldrig at virkeliggøre.

Men det var ganske ødelæggende for bladudgiverne med de hyppige beslaglæggelser og tungtvejende bøder, selvom domstolene havde det afgørende ord, fordi kontakten med læserne under store omkostninger altfor ofte forhindredes. Hårdest ramt blev *Fædrelandet, Kjøbenhavns-Posten, Den Frisindede* og *Corsaren,* hvis ubehag ved enevælden og ønsker om indførelsen af en fri forfatning fik en stigende plads i spalterne. For at undgå forsinkelse og omkostninger ved at skulle sætte de censurerede sider om igen betjente mange redaktører sig af den praxis at indlevere bladets artikler til gennemsyn enten i manuskript eller korrektur. Ejendommeligt nok herskede en mærkelig liberalitet over for litterære og andre kulturelt prægede stofområder, selvom intet efter erfaringen kan være så dødsensfarligt for et landsfaderligt system. Men alt i alt blev det en gold tid for nyhedspressen i Danmark, som i den første halvdel af det nittende århundrede befandt sig på en ørkenvandring, hvor det drejede sig om at overveje hvert skridt med køligt overlæg.

Det er derfor opmuntrende og imponerende at iagttage den rige nyskabelse, som præger udviklingen i den sidste halvdel af århundredet efter vedtagelsen af grundloven af 1849, som i paragraf 91 fastslog, at »Enhver er berettiget til på Tryk at offentliggøre sine Tanker, dog under Ansvar for Domstolene. Censur og andre forebyggende Forholdsregler kan ingen Sinde paa ny indføres«. Det skal dog retfærdigvis anføres, at pressesagerne var stilnet stærkt af fra midten af 1846, og at en placat af 28. januar 1848 lige efter *Frederik VII*'s tronbestigning fastslog, at alle verserende trykkefrihedssager ved domstolene skulle afsluttes med frifindelse, al idømt censur ophæves og endnu ikke betalte bøder bortfalde. Pressens forhold blev fast-

lagt i Loven om Pressens Brug af 3. januar 1851, hvori ansvaret over for domstolene blev placeret hos den ansvarshavende redaktør, som automatisk skulle stå inde for indholdet af anonyme artikler, medens forfattere til signerede indlæg selv hæftede for deres meninger. Dermed var det for meningsudvekslingen så skadelige forbud mod anonymitet afskaffet, og redaktøren var samtidig i stand til at fremme debatten ved optagelse af navngivne indlæg, som repræsenterede synspunkter, der afveg fra bladets egen linie.

Ved overgangen til den frie forfatning udkom 5 aviser i København og 21 aviser i provinsen, hvoraf langt det overvejende antal var af konservativt tilsnit. Allerede i 1749 havde *Ernst Henrich Berling* grundlagt *Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender,* der stadig udkommer under navnet *Berlingske Tidende,* og de øvrige fire københavnske aviser, som alle forsvandt i løbet af de kommende 30 år, var *Kjøbenhavns-Posten, Fædrelandet, Flyve-Posten* og *Morgenposten.* Blandt provinsbladene skal fremhæves de 6 stiftstidender, som blev grundlagt i årene 1767 til 1806 i stiftsbyerne Ålborg, Odense, Viborg, Ribe, Århus og Maribo (senere flyttet til Nykøbing Falster) i den nævnte rækkefølge. De var alle stadig i live i 1945; men siden har de tre måttet give op, medens de tiloversblevne tre hører til landets mest velfunderede aviser. De andre byer, som i 1849 blev betjent af regelmæssige aviser, der først på dette tidspunkt var i færd med at gå over til daglig udkommelse, var Haderslev, Helsingør, Hillerød, Holbæk, Horsens, Maribo, Næstved, Randers, Ringkøbing, Roskilde, Rønne, Slagelse, Svendborg, Thisted og Vejle.

Når det siges, at den danske dagspresse resten af århundredet var præget af en frodig vækst, gjaldt det knapt så meget de første år mellem de slesvigske krige. Glæden over det nyerhvervede folkestyre gjorde sig gældende mere i samling end splittelse på det politiske plan, og mulighederne, der lå i en årvågen presse uden stadige myndighedsindgreb, var endnu ikke gået op for befolkningen. Men en begyndelse til en landsomfattende dækning med dagblade blev dog gjort med oprettelsen af 7 venstre-aviser og 10 højre-aviser. Størsteparten af disse blade fik i øvrigt gennemgående en krank skæbne efter anden verdenskrig, og i dag udkommer kun tre af dem selvstændigt.

De nationalliberale måtte bære hovedansvaret for katastrofen i 1864 og blev derefter splittet i to grupper, hvoraf den ene søgte hjemsted hos Højre, medens den anden inden for det nye store Venstre-parti kom til at danne kimen til det senere radikale Venstre. Den grundlovsrevision, der blev gennemført i 1866 som en følge af afståelsen af Sønderjylland, fik et udpræget tryk bagud i reaktionær retning. Indflydelsen på den politiske udvikling kom i de kommende år i urimelig grad til at hvile hos godsejerne og det velstående borgerskab. Regeringsmagten håndteredes frem til 1901 af en uafbrudt række højre-ministerier, hvis parlamentariske grundlag i befolk-

ningen blev stadig svagere. Denne uholdbare situation gav sig udtryk i landsdækkende folkelige rejsninger inden for både bonde- og arbejderstanden, som i første række så deres mulighed for at komme til orde og sikre støtte til deres meninger gennem oprettelse af lokale dagblade.

Fra 1865 og frem til 1892 blev venstrepressen i hovedsagen grundlagt, og der var næppe et af disse 28 år, hvor der ikke blev startet mindst en ny avis. I alt så 48 nye dagblade på venstrefløjen dagens lys i løbet af denne korte årrække. De støttede sig alle til folkelig tilslutning på hjemegnen og fik derved en varig position på det danske avislandkort, hvorfor bladdøden først på et relativt sent tidspunkt begyndte at hærge i denne gruppe. Højrekræfterne fulgte udfordringen op og oprettede tilsvarende bastioner, hvor de ikke i forvejen var repræsenteret; men det er typisk for disse sent grundlagte konservative aviser, at de aldrig opnåede lokal udbredelse af betydning. Kun *Jyllands-Posten* i Århus, der lagde ud i 1877, evnede at tilkæmpe sig en afgørende plads i pressedebatten og har indtil i dag været i stand til at forsvare sin stilling som Danmarks største provinsavis.

Imidlertid opstod der i løbet af forfatningskampen stridigheder om midlerne til at få gennemført parlamentarismen som knæsat princip for regeringens sammensætning. Da Venstre allerede i 1872 havde erobret flertallet i folketinget, forekom dette krav ikke urimeligt, men blev dog først opnået efter 30 års opslidende kamp, da det første venstreministerium blev udnævnt i 1901. I løbet af striden blev Venstre opdelt i flere indbyrdes uenige grupper; men stærkest fremtræder den radikale fløj, som ønskede en ubetinget sejr over Højre, der nødigt gav regeringsmagten fra sig, og den moderate fløj, som gik ind for en mere forsonlig forhandlingspolitik. Disse modsætningsforhold skærpedes i den grad, at de forskellige Venstre-kandidater under valgkampene ofte koncentrerede sig mere om at bekrige hinanden end at nedkæmpe den fælles fjende fra Højre. Det er da naturligt, at denne indbyrdes rivalisering forplantede sig til venstrepressen, som tilsvarende delte sig efter en skillelinie mellem moderate og radikale standpunkter, og det forekom endda, at der i flere byer såsom Nykøbing Falster, Odense, Ringsted og Roskilde forekom to venstreblade af forskellig observans.

Inspireret af kommunardopstanden i Paris ved den fransk-tyske krigs afslutning i 1871 begyndte arbejderbevægelsen at organisere sig og udsendte ugebladet *Socialisten,* der allerede næste år blev dagblad og i 1874 skiftede navn til *Social-Demokraten* (det nuværende *Aktuelt*). Avisen havde sine store vanskeligheder i de første år dels som følge af organisatorisk splid, dels på grund af stadig skiftende redaktører, men først og fremmest på grund af de uforsonlige angreb i arbejderstandens navn på sociale misbrug, som medførte talrige injuriedomme. Men i begyndelsen af 80'erne var bladet stabiliseret, og en grundlæggelse af lokale socialdemokratiske blade spredt ud over landet tog sin begyndelse med *Demokraten* i Århus i 1884.

FIGUR 1

Antallet af hovedblade og aflæggere fordelt på landsdele i årene 1928, 1945 og 1970

	1928	1945	1970
Sjælland	31 + 37	27 + 35	8 + 11
Lolland-Falster	8 + 8	7 + 10	3 + 3
Bornholm	3 + 0	3 + 0	2 + 0
Fyen	24 + 10	20 + 10	6 + 6
Jylland	75 + 75	64 + 77	30 + 47
Provinsen ialt	141 + 130	121 + 132	49 + 67

Til forskel fra venstreaviserne, der nok stod enigt bag partilinien, men hver især udviklede et selvstændigt særpræg, var de socialdemokratiske aviser fra starten samlet i en snævert organiseret blok, som på en gang blev arbejderpressens styrke og svaghed. Styrke i den forstand, at de mere driftige bidrog til de svagere, så at man kunne opnå at bevare sit talerør i alle landsdele. Svagheden lå i, at denne indsats hæmmede de enkelte blades rationalisering og fornyelse af maskinparken, ligesom det enhedspræg, som uundgåeligt måtte følge med, hindrede den nødvendige tilpasning til lokale problemer og særegenheder. Omkring århundredskiftet var størsteparten af landsdækningen med socialdemokratiske aviser gennemført muligvis under indtryk af Septemberforligets resultater, og de resterende blev grundlagt i perioden frem til første verdenskrig. Foruden Social-Demokraten i København fandtes der i 1914 3 hovedblade på Sjælland, 3 på Fyen, 2 på Lolland-Falster, 1 på Bornholm og 14 i Jylland med lokale aflæggere, hvortil efter genforeningen knyttede sig et nyoprettet dagblad i Sønderjylland.

Det vil sige, at der ved århundredskiftet fandtes tre danske partipresser, som kunne komme til orde og henvende sig til deres tilhængere i praktisk talt alle købstadssamfund inden for landets grænser. Da samarbejdet mellem de to stridende grupper inden for Venstre brast i 1905, og det radikale Venstre udskilte sig som selvstændigt parti, opstod straks behovet for at opbygge en fjerde partipresse, der skulle udbrede de radikale standpunkter. Kun 14 af de existerende venstreblade fulgte med det radikale Venstre, og der begyndte i de følgende år en ilsom opbygning af 12 nye aviser i de områder, som man var uden kontakt med. Det vil da også ses, at de radikale blade ikke har nået at dække landkortet så tæt som de tre ældre partier, og beklageligvis må det noteres, at af de senest stiftede er kun *Holbæk Amts Venstreblad* i funktion i dag.

Her står vi ved en af de forunderligste kendsgerninger i dansk bladhistorie. Et lille land af ubetydelig udstrækning med knapt en million hus-

FIGUR 2

Fordelingen af sjællandske dagblade på partisynspunkter i årene 1928, 1945 og 1970 (splittet op på hovedblade og aflæggere)

	1928	1945	1970
Socialdemokratiske	3 + 12	3 + 12	0 + 3
Radikale	8 + 7	7 + 6	3 + 0
Konservative	9 + 10	8 + 11	0 + 0
Venstre	9 + 7	9 + 6	5 + 8
Upolitiske	2 + 1	0 + 0	0 + 0
Total	31 + 37	27 + 35	8 + 11

stande viste sig i 1914 ved den første verdenskrigs udbrud i stand til at mønstre fire aviser repræsenterende hver sin partiafskygning i selv de mindste bysamfund ud til rigets fjerneste afkroge. Og denne dybtgående forgrening af virkeligt demokratisk sindelag lod sig gennemføre i løbet af godt 65 år med udgangspunkt i et sparsomt antal tilbagestående og underkuede blade, som fandtes ved grundlovens undertegnelse. Det tyder på, at trykkefrihedsforordningens ufrugtbare periode på 50 år opsparede og grundlagde en stor reserve af meddelelsestrang og frihedsvilje, som overvintrede til det øjeblik, den politiske situation krævede det, og et gunstigere arbejdsklima forelå. Man vil undres endnu mere, når man betænker, at der på det tidspunkt kun fandtes tre købstæder med mere end 10.000 husstande, som var i stand til for alvor at brødføde et enkelt lokalt dagblad, end mindre fire, hvoraf mindst to af de øvrige måtte skønnes at leve på den absolutte sultegrænse. Det giver et begreb om den indsats, man var villig til

FIGUR 3

Fordelingen af dagblade på Lolland-Falster og Bornholm på partisynspunkter i årene 1928, 1945 og 1970 (splittet op på hovedblade og aflæggere)

	1928		1945		1970	
	Lolland-Falster	Bornholm	Lolland-Falster	Bornholm	Lolland-Falster	Bornholm
Socialdemokratiske	2 + 4	1 + 0	1 + 5	1 + 0	1 + 1	1 + 0
Radikale	1 + 4	0 + 0	1 + 4	0 + 0	0 + 0	0 + 0
Konservative	3 + 0	1 + 0	3 + 1	1 + 0	0 + 0	0 + 0
Venstre	2 + 0	1 + 0	2 + 0	1 + 0	2 + 2	1 + 0
Upolitiske	0 + 0	0 + 0	0 + 0	0 + 0	0 + 0	0 + 0
Total	8 + 8	3 + 0	7 + 10	3 + 0	3 + 3	2 + 0

FIGUR 4

Fordelingen af fyenske dagblade og partisynspunkter i årene 1928, 1945 og 1970 (splittet op på hovedblade og aflæggere)

	1928	1945	1970
Socialdemokratiske	3 + 4	3 + 4	0 + 1
Radikale	3 + 3	3 + 3	1 + 0
Konservative	7 + 0	5 + 0	2 + 0
Venstre	9 + 3	8 + 3	2 + 5
Upolitiske	2 + 0	1 + 0	1 + 0
Total	24 + 10	20 + 10	6 + 6

at yde for at bringe det frie ord ud til de flest mulige hjem. Den dristige og alsidige grundlæggelse af nye aviser opfyldte det ufattelige mål, at enhver borger inden for sin egen hjemegn kunne få begivenhederne beskrevet og kommenteret ud fra det synspunkt, der stod hans hjærte nærmest. Samtidig bød systemet på den fordel, at man i en tid, hvor de fire partisynspunkter stod skarpt over for hinanden, ikke alene var henvist til sit eget partiorgan, men hos naboer og venner havde let adgang til en afvigende version af de samme spørgsmål.

Dette firepressesystem, hvis opståen i sig selv var et mirakel, viste sig ikke at være nogen luftboble, var kommet for at blive og beherskede indtrykket af den danske dagspresses ansigtstræk igennem næsten 50 år. Imidlertid må man ikke glemme, at etablering af en avis i hine dage nok var en bekostelig affære forbundet med betydelig risiko, men at startmulighederne ikke var så håbløse som i efterkrigsperioden. De eneste forsøg på at rejse nye

FIGUR 5

Fordelingen af jydske dagblade på partisynspunkter i årene 1928, 1945 og 1970 (splittet op på hovedblade og aflæggere)

	1928	1945	1970
Socialdemokratiske	15 + 18	15 + 19	4 + 19
Radikale	8 + 24	7 + 23	1 + 0
Konservative	20 + 12	16 + 15	6 + 8
Venstre	26 + 21	22 + 19	17 + 20
Upolitiske	6 + 0	4 + 1	2 + 0
Total	75 + 75	64 + 77	30 + 47

FIGUR 6

Den samlede fordeling af danske provinsdagblade på partisynspunkter i årene 1928, 1945 og 1970 (splittet op på hovedblade og aflæggere

	1928	1945	1970
Socialdemokratiske	24 + 38	23 + 40	6 + 24
Radikale	20 + 38	18 + 36	5 + 0
Konservative	40 + 22	33 + 27	8 + 8
Venstre	47 + 31	42 + 28	27 + 35
Upolitiske	10 + 1	5 + 1	3 + 0
Total	141 + 130	121 + 132	49 + 67

blade er foregået i hovedstaden, hvor endda et nyt dagblad i nær fremtid vil lægge ud på den farefulde færd.

Selv om det knagede svagt hist og her i den omfangsrige firepressesstruktur i mellemkrigsårene, er det dog først efter anden verdenskrig, de virkelige problemer dukker op, som i løbet af få år får systemet til at smuldre hen, hvorefter det går helt i opløsning og nu må siges at have ophørt at existere. Bladdød og koncentration har medført en indskrænkning af det danske bladantal, som ikke er mindre brat og heftig end den stejle stigning, der kunne iagttages i anden halvdel af det nittende århundrede.

I en række tabeller er det søgt at skabe en oversigt over bladantallets udvikling siden firepressesystemets kulmination. Som udgangspunkt er valgt 1928, der ikke alene er et typisk mellemkrigsår, hvor systemet havde nået sit højdepunkt, idet der stadig blev stiftet nye blade i løbet af 20'rne, men også byder på den fordel, at der forefindes en udmærket og pålidelig bladfortegnelse fra dette år i *Max Kjær-Hansen:* »Den danske Presse«. På grundlag af første udgave af *Danmarks Bog- og Bladverden* (Politikens Forlag) fra 1948 er pressesituationen i 1945 ved krigens ophør rekonstrueret, hvortil udviklingens foreløbige endestation i 1970 er føjet. Det samlede antal hovedblade og aflæggere er illustreret i figur 1, medens partipressernes omfang i de enkelte landsdele fremgår af figurerne 2–5 og for hele landets vedkommende af figur 6. Der har her rejst sig problemet, hvorledes man skulle placere de aviser, som erklærer sig uafhængige af partiets officielle politik, og man har almindeligvis valgt at anbringe dem sammen med upolitiske og tværpolitiske aviser. Imidlertid forekommer det mig utilfredsstillende at placere så forskelligartede aviser som *Jyllands-Posten, Helsingør Dagblad* og *Skagens Avis* under samme etiket, hvorfor det er blevet valgt at sætte dem hver især i bås med de partitro organer, hvis overbevisning de i alt væsentligt deler. Stort besvær har placeringen af *Øst-*

sjællands Folkeblad vakt, fordi denne avis har stået midtvejs mellem Venstre og det radikale Venstre. Da den for få år siden er indgået i en koncentration med to andre venstreblade, er det blevet besluttet at betragte den som tilhørende Venstres bladgruppe gennem hele perioden.

Endelig illustrerer figur 7, hvorledes de enkelte bysamfund er forsynet med hovedblade og aflæggere. Århus, Odense og Ålborg ligger forståeligt i en særlig gruppe med mere end 4 blade i 1928, en overdådig forsyning, som ikke kunne holde i 1945. Hvis vi regner dem med, vil det sige, at der i 1928 fandtes 10 købstæder med fuldkomment firepressesystem, dvs. i besiddelse af udelukkende hovedblade, der repræsenterede alle fire standpunkter, og dette antal udgør 9 og er således næsten uforandret i 1945. Men dertil kommer i 1928 27 andre bysamfund, som ligeledes har adgang til de fire forskellige synspunkter, selv om de i større eller mindre omfang betjenes af blade, som trykkes i andre byer. Omfanget af denne kategori er faldet til 22 i 1945, og i sammenhæng med det faktum, at antallet af byer ude-

FIGUR 7

Antallet af danske bysamfund forsynet med selvstændige aviser eller aflæggere i årene 1928, 1945 og 1970

Bysamfund med	1928	1945	1970
6 hovedblade + 1 aflægger	1	–	–
5 hovedblade	2	–	–
4 hovedblade + 1 aflægger	–	2	–
4 hovedblade	7	7	–
3 hovedblade + 1 aflægger	12	9	–
3 hovedblade	7	5	3
2 hovedblade + 4 aflæggere	1	1	–
2 hovedblade + 3 aflæggere	1	–	–
2 hovedblade + 2 aflæggere	2	2	–
2 hovedblade + 1 aflægger	5	6	2
2 hovedblade	2	3	2
1 hovedblad + 4 aflæggere	1	1	–
1 hovedblad + 3 aflæggere	3	4	–
1 hovedblad + 2 aflæggere	6	5	4
1 hovedblad + 1 aflægger	4	4	17
1 hovedblad	4	5	11
0 hovedblade + 4 aflæggere	7	9	–
0 hovedblade + 3 aflæggere	4	3	4
0 hovedblade + 2 aflæggere	11	8	2
0 hovedblade + 1 aflægger	12	16	24
Bysamfund med lokal presse	92	90	69
Heraf købstæder	70	70	59
Købstæder uden lokal presse	10	10	22

FIGUR 8

Antallet af hovedblade i provinsen, som i efterkrigsperioden har været udsat for bladdød eller koncentration

1945	1	1950	3	1955	2	1960	10	1965	5
1946	2	1951	2	1956	2	1961	2	1966	–
1947	–	1952	6	1957	5	1962	12	1967	–
1948	1	1953	2	1958	5	1963	3	1968	3
1949	–	1954	3	1959	6	1964	3	1969	–
	4		16		20		30		8

lukkende forsynet med aflæggerblade er stigende, får man indtrykket af en vis, omend endnu svagt formuleret tendens til koncentration og bladdød.

Koncentrationen ytrer sig jo enten ved, at mindre blade opsuges af større blade i nabolaget, eller at to eller flere jævnbyrdige blade sammensluttes med det formål at opnå de resultater ved forenede kræfter, som det ikke var muligt selvstændigt. Bladdøden består derimod i, at et dagblad ophører og dermed slettes af landkortet eller overgår til anden virksomhed som for eksempel distriktsblad eller politisk månedsblad. Man vil af figur 6 se, at såvel Socialdemokratiet som det Radikale Venstre og Konservative Folkeparti i 1928 gennem deres presse er i forbindelse med omkring 60 af de 92 bysamfund, som dækkes med nyhedsorganer, medens Venstre er i den endnu gunstigere situation at have kontakt med 78 provinsbyer. For de socialdemokratiske og radikale aviser er der kun sket små ændringer mellem 1928 og 1945, medens det ses, at et vist antal konservative hovedblade i mellemtiden er blevet aflæggere. Samtidig er venstrepressens kontaktmuligheder faldet til 70. Der er i øvrigt den tydelige forskel at iagttage, at den socialdemokratiske og radikale presse i begge år er præget af et væsentligt større antal aflæggere, hvorimod hovedbladene er i tydelig overvægt hos Venstre og de konservative. Det gør til et vist punkt den socialdemokratiske og radikale kommunikation mindre sårbar, fordi der er færre selvstændige blade at holde i live, og aflæggernes fremstilling i de fleste tilfælde kun består i at trykke et lokalt hoved uden på det samme indhold, som bringes i udgiverbyen. Fragangen ses af figur 1 at have været størst i Jylland, hvor 11 hovedblade enten er gået ind eller blevet ændret til aflæggere, medens der mistes 4 hovedblade både på Sjælland og Fyen og 1 på Lolland-Falster.

Tre betydningsfulde koncentrationer, som er værd at ofre særlig omtale, finder sted i løbet af mellemkrigsperioden. To af disse begivenheder finder allerede sted i 1918. På Lolland-Falster slutter fem radikale blade sig sammen til *Lolland-Falsters Venstreblad* med hjemsted i Nykøbing Falster, og denne avis bliver for øvrigt i 1960 opslugt af venstrebladet *Lollands Tidende* i Nakskov. Samme år forener tre små venstreblade i Ribe amt kræfterne

under det nye navn *Vestkysten,* der fra Esbjerg i de følgende 50 år udvidede sin aktionsradius til at spænde fra Ringkøbing i nord til Tønder mod syd, og nu med et oplag i underkanten af 50.000 må betragtes som et af de mest levedygtige avisforetagender i provinsen. I 1929 skete der det, at *Berlingske Tidende* i overensstemmelse med et ønske om at styrke den konservative presse, der på det tidspunkt stod svagt i Sønderjylland, opkøbte både *Haderslev Stiftstidende* og to konservative aviser i Kolding og Fredericia, der daterede sig tilbage til den første grundlovs dage. Under navnet *Jydske Tidende* blev hermed grundlagt et morgenblad, som fra Kolding på en gang dækkede det sydlige Østjylland og hele Sønderjylland. I årene, som er gået, har det udviklet sig til det dominerende i Sønderjylland på bekostning af de gamle venstreblade fra forrige århundrede, hvorimod det ikke har evnet at gøre sig særlig stærkt gældende nord for Kongeåen. Det viste sig således, at to nyskabte koncentrationer fra mellemkrigstiden har tilført bladstrukturen helt nye facetter, idet de fra hver sin side – næsten som ved en knibtangsmanøvre – har trængt Venstres og Socialdemokratiets sønderjydske dagblade i defensiven, og begge fungerer nu som magtfulde regionalblade, der strækker sig langt ud over det oprindelige lokalområde.

Som allerede berørt byder tiden efter 1945 på et langt hårdere klima end nogensinde tidligere. Den voldsomme tekniske udvikling, der fandt sted inden for det grafiske erhverv, medførte krav om betydelige investeringer for bladhusene, hvoraf de mindste kørte med særlig forældet materiel. Der havde ingen reelle muligheder været for at modernisere under krigen, og et antal provinstrykkerier var blevet alvorligt lemlæstet af schalburgtage, som var blevet tyskernes og deres håndlangeres foretrukne straffemiddel i gengældelsespolitikken under besættelsestidens sidste desperate måneder. Samtidig begynder lønningerne at gå stærkt i vejret, ligesom papirpriserne blev en betydningsfuld faktor på regnskabet. Som en omstændighed til belysning af papirprisernes tyngende vægt kan fremdrages, at 2/3 af bruttoindtægten ved *Berlingeske Tidendes* søndagssalg sluges af papirudgifter. At hele omkostningsniveauet tog en heftig drejning opad, ses alene af den kendsgerning, at en københavnsk avis, som før krigen kostede 10 øre, nu forhandles for 1,10 kr. Navnlig de prisstigninger, som fulgte med Koreakrigen og slog igennem herhjemme i 1951, blev skæbnesvangre for de danske aviser, hvis samlede oplag i løbet af et halvår gik mere end 100.000 tilbage. Dette tab blev hurtigt indvundet for de store aviser, ligesom det i løbet af en lidt længere periode lykkedes for de mellemstore dagblade at nå op på den tidligere omsætning. For de små aviser derimod, som udgjorde halvdelen af den danske bladbestand og kun kunne mønstre oplag under 5000, blev situationen katastrofal og lod sig aldrig genoprette.

Det er tidligere blevet fremført, hvor værdifuldt firepressesystemet var som en ideal gennemførelse af en alsidig nyhedsspredning over hele landet.

Man bør imidlertid ikke dølge, at der var store praktiske svagheder ved den avisrigdom, som Danmark var blevet velsignet med. Konkurrencen om læserne i de enkelte lokale områder blev i høj grad skærpet af den herskende modsætning mellem de fire partier, som forfatningskampen fremkaldte. Polemikken blev derfor unødvendigt skarp, til tider direkte perfid, idet behandling af politiske problemer og referater af vælgermøder prægedes af fortielser og forvanskninger. Dertil kom, at mange blades økonomi var så svagt funderet og deres bemanding så beskeden, at der ingen mulighed fandtes for at gennemføre den alsidige og personligt engagerede journalistiske indsats, der nødvendigvis må betragtes som afgørende for et dagblads eksistensberettigelse og overlevelsesevne. Derfor blev de politiske nyhedsbureauer i altfor mange tilfælde den væsentligste nyhedskilde for flertallet af små blade, som man uden at overdrive kunne karakterisere som i højere grad skrevne med saksen end med pennen. Der vil uvægerligt komme det tidspunkt, da de bidragydere, som tilsyneladende hælder penge i et bundløst kar for at holde en lille avis i live med ringe lokal udbredelse og praktisk talt ingen indflydelse på meningsdannelsen, overvejer, om der ikke er en anden og bedre anvendelse for midlerne, hvis man ønsker at fremføre sit politiske standpunkt.

Derfor tiltog dødsfaldene inden for den danske bladverden i stigende tempo gennem 50'erne og 60'erne. Frafaldet er stilnet af i de seneste år, uden at man derfor skal fatte lid til, at bladdøden har krævet sit sidste offer inden for provinspressen. I figur 8 er givet en statistisk fremstilling af det antal tidligere selvstændige aviser, som i løbet af de 25 år enten er indgået i en regional koncentration eller afgået ved døden. I alt er antallet af hovedblade i provinsen mellem 1945 og 1970 faldet til et godt stykke under halvdelen – nemlig fra 121 til 49.

Først og fremmest har bladdøden hærget den konservative og radikale provinspresse, som iblandt repræsentanterne talte et uforholdsmæssigt stort antal aviser med ubetydelige oplag. I første omgang gik Venstres aviser og den socialdemokratiske provinspresse af forskellige grunde ram forbi. Venstrebladene lå næsten alle i et sikkert leje fra underkanten af 10.000 og opad, medens socialdemokratiets dagblade sikredes den fortsatte existens gennem det snævre organisationssamarbejde og fagforbundenes betydningsfulde bidrag.

De radikale aviser blev med en enkelt markant undtagelse udryddet i Jylland, og på øerne har kun de mest modstandsdygtige evnet at overleve. Medens der i 1928 udkom 20 radikale blade med 38 aflæggere, findes der kun 5 hovedblade i 1970. Af disse bevæger de tre sig med raske skridt op mod 15.000 i dagligt oplag, medens de to sidste, som støtter sig til en trofast, lokal læserkreds, ligger på 5–6000.

Den konservative presse var i et forbløffende antal repræsenteret i næsten

samtlige købstæder på Sjælland; men til gengæld var intet af disse blade toneangivende på hjemegnen. Det sidste konservative dagblad øst for Storebælt ophørte i 1962, og udviklingen i Jylland har været præget af, at *Herning Avis,* der selv kun opretholdt en beskeden position, opkøbte en lang række dødsdømte meningsfæller. Disse manøvrer var ikke på nogen måde i stand til at øge de konservative synspunkters udbredelse i de pågældende byer, fordi der ingen overensstemmelse var mellem den lokale titel og avisens indhold, der i alt væsentligt kun havde interesse for borgere i Herning. Således er antallet af konservative aviser skrumpet ind mellem 1928 og 1970 fra 40 til 8. Der er stadig to små blade, der dominerer et lokalt område, medens den største af de øvrige sælger 80.000 og det mindste 26.000 daglige eksemplarer i gennemsnit. Dette viser, hvor forskelligt skæbnen kan forme sig for blade, som støtter samme parti.

Den socialdemokratiske presse, der aldrig har evnet at opnå oplagstal, som står i forhold til den store vælgertilslutning ved folketingsvalgene, blev naturligvis ikke i det lange løb upåvirket af de vanskelige forhold, som prægede vilkårene for provinspressen. Man startede i begyndelsen af 1960'erne med at koncentrere bladdriften på Sjælland og Fyn om et enkelt hovedblad med filialer i hvert af de to områder, og i 1961 sendte man en prøveballon op ved at gøre *Vestjyden* til aflægger af *Aktuelt* i København. I løbet af kort tid steg oplaget i Esbjerg, der gennem en længere årrække havde været vigende, med 25 pct., og i de følgende år blev et stort antal jydske blade tillige med den fyenske og sjællandske avis inkorporeret i *Aktuelt,* således at der kun er 6 socialdemokratiske blade med selvstændigt navn tilbage af de 24, der udkom i 1928. For øvrigt skal det nævnes, at man allerede kort efter krigens afslutning gik i gang med at omdøbe de socialdemokratiske blade, så at de fik et mere neutralt navn; men denne formodentlig fejlagtige indsats, som kulminerede med, at kun bladet i Horsens bar sin socialdemokratiske overbevisning til skue gennem navnet, gav ingen mærkbare resultater. Desværre har det vist sig, at den positive tendens, som har gjort sig gældende lokalt umiddelbart efter koncentrationens gennemførelse, kun i særskilte tilfælde har kunnet opretholdes i det lange løb. En håndgribelig fordel har rationaliseringen af den socialdemokratiske bladdrift dog medført, nemlig den fordobling, der på ganske få år har fundet sted med hensyn til udbredelsen af Aktuelts søndagsudgave i provinsen. De endnu selvstændige aviser i Jylland klarer sig ikke så opmuntrende vel nok i nogen grad påvirket af moderbladets øgede udbredelse i andre jydske distrikter, og de to aviser på Bornholm og Lolland-Falster, som hidtil har stået sig tilfredsstillende, er begyndt at stagnere.

Som det vil ses af tabellerne, har venstrepressen bevaret skindet på næsen i forhold til de andre partiorganer og kun oplevet en 40 pct.s reaktion af bladantallet, som dog normalt måtte anses for alvorligt nok. Her har udvik-

lingen navnlig i 60'erne været præget af stærke koncentrationer både i det sydøstlige hjørne af Fyen og i Sjællands-området, hvad der giver sig til kende i den omstændighed, at aflæggernes antal er steget mellem 1945 og 1970. Imidlertid er de relativt velstillede venstreblade også begyndt at komme inden for farezonen og blive malet af bladdødens kværnstene. Et par blade af rimelig udbredelse har måtte forlade arenaen i de senere år, og fem venstreavisers oplagsudvikling har i en længere periode været så negativ, at situationen tegner sig overmåde barsk.

Ikke alene beslaglægger venstrebladene langt det overvejende antal af provinsaviserne – flere end de øvrige tilsammen; men de er også i besiddelse af lidt mere end 51 pct. af det samlede oplag. De konservative blade sælger næsten 32 pct. af de exemplarer, som dagligt afsættes i provinsen, medens Socialdemokratiets andel udgør 11½ pct. og Det radikale Venstres 5 pct. Den sidste halve procent er overladt to upolitiske blade i Nørrejylland.

Vi har hidtil beskæftiget os uhyre lidt med hovedstadsbladene, idet Storkøbenhavn egentlig falder uden for en bedømmelse af firepressesystemets udbredelse. Den lokalt betonede politiske stillingtagen kan ikke have den samme vægt som i provinsen, og den afpolitisering og midtsamling, der i stigende omfang har gjort sig gældende for de fire klassiske partier, har tidligst markeret sig i den københavnske presse. Det kommer navnlig til syne i den omstændighed, at de to toneangivende organer *Berlingske Tidende* og *Politiken* besidder et så stort kontingent af socialdemokratiske læsere, at det ubevidst hindrer en altfor stærk understregning af det oprindelige politiske tilhørsforhold. Dette gælder i endnu højere grad de to formiddagsblade *Ekstra Bladet* og *BT*, som tilhører hvert sit af de to store bladhuse, og hvis standpunkter kommer til orde i endnu mere beherskede nuancer dikteret af den store læserkreds's alsidige sammensætning. Firepressesystemet har også kun haft gyldighed i korte perioder, fordi et moderat venstreblad trods gentagne forsøg har haft svært ved at gøre sig gældende siden århundredskiftet.

Til gengæld har man her som det eneste sted i landet haft en kommunistisk avis. *Arbejderbladet* udkom før krigen indtil den forsmædelige tilslutning til antikominternpagten i 1941 og det deraf følgende forbud mod kommunistisk virksomhed. Ved befrielsen gik *Land og Folk* ligesom det tværpolitiske *Information* og Dansk Samlings *Morgenbladet* (sidstnævnte fungerede dog kun som dagblad i to år) over jorden efter en fremragende indsats som modstandsorgan under besættelsen; men i lighed med moderpartiets repræsentation i folketinget holdt tilslutningen til bladet, som fra starten var betydelig og kulminerede under typografstrejken i 1947, ikke, og oplaget er jævnt og stilfærdigt faldet til et yderst beskedent omfang.

Også den københavnske presse har oplevet bladdød. Bortset fra *Morgenbladets* korte tilværelse lykkedes det kun i tre år at holde liv i venstrebladet

København, som blev åbnet i 1946 i tillid til venstrevælgernes forøgede antal i hovedstaden. Endvidere havde *Aftenbladet* ikke held med at tilpasse sig den nye situation under *BT*s stærke fremrykning i slutningen af 50'erne, og helt dødbringende blev det åbenbart, da man gik over til *BT*s tabloidformat, som tilsyneladende udviskede bladets særpræg. I hvert fald kan man konstatere, at *BT*s oplag ved overtagelsen af *Aftenbladet*s maskinel og journalistiske stab i forbindelse med dets ophør blev forøget med netop de 20.000 læsere, som havde holdt *Aftenbladet.* Et par år senere måtte *Dagens Nyheder* give op efter adskillige års underskud, som var blevet dækket ind af Arbejdsgiverforeningen og Industrirådet, men som nu besluttede at lukke for pengekassen. Hermed forsvandt et markant meningsblad, som længe havde fungeret som tumleplads og udklækningsanstalt for talentfulde journalister, der imidlertid uvægerligt, når de var flyvefærdige, blev indfanget af mere kapitalstærke bladforetagender. Et tilsvarende forhold har gjort sig gældende for *Information,* som i mange tilfælde har set sine bedste penne forsvinde til andre aviser. Dette blad, som med en besættelsesfortid som fortrinlig ballast har gjort sig gældende som en stærkt dokumenterende opinionsavis, har igennem hele sin existens haft store kvaler med at holde sit oplag over de 20.000 og har endda lidt den tort, at det to gange under strejkesituationer har brudt arbejderpressens meningsmonopol ved at udsende nødavis, men øjeblikkelig ved de normale tilstandes indtræden har mistet mere end den tilgang af læsere, som den offervillige indsats berettiget indbragte. Men avisen udkommer stadig.

Man har gennem hele perioden kunnet se den københavnske presse tabe terræn over for provinspressen, som nu beslaglægger omkring 1 million af de 1.750.000 exemplarer, som sælges hver dag over hele landet. Der er samtidig sket en reduktion af husstandsdækningen, som i de første år efter krigen udgjorde 120 pr. 100 husstande, til mindre end 100 pct. Dette frafald af læsere, der mere skyldtes fremkomsten af nye konkurrencedygtige langvarige goder end fjernsynets opdukken som massekommunikationsmiddel, har ramt hovedstadspressen hårdest. Man kan med tørre tal konstatere, at mange provinslæsere har opgivet hovedstadsbladet som det supplerende organ, specielt efter at de lokale dagblade har lagt an på en bredere dækning af det landsdækkende stof. Denne udvikling har dog ændret sig igen i de senere år, da formiddagsaviserne *BT* og *Ekstra Bladet* har erobret nye læserkredse uden for København og i øvrigt nu tilsammen har et større samlet oplag end alle de øvrige hovedstadsaviser.

Her er det vanskeligt at tilbageholde et hjærtesuk, når man betænker, at disse to blade har opnået efterkrigstidens største oplagsstigninger (*Ekstra Bladet* fra 66.204 i 1. halvår 1945 til 197.076 i 2. halvår 1969 og *BT* i løbet af samme periode fra 32.644 til 190.045), fordi de i højere grad har lagt vægt på at behage en stigende læserkreds end at optage den nær-

liggende opgave at skole de pågældende mennesker i en mere nuanceret og fordomsfri bedømmelse af kendsgerningerne i det omgivende samfund. Det skyldes ikke nogen letkøbt forargelse over, at anretningen i et formiddagsblad nødvendigvis må være præget af en mere uhøjtidelig tone, hvad der er helt i orden. Men der følger både ansvar og pædagogiske muligheder med adgangen til en så stor kontaktflade, som i forbløffende omfang synes overset. Det er nemt at iagttage, at *Ekstra Bladet* har tilstræbt en mere stilfærdig og knapt så udfordrende toneføring, når *BT* har ført an, og at *BT* omvendt, som det sker for øjeblikket, når tilslutningen til *Ekstra Bladet* stiger stejlest, søger at forme den redaktionelle linie så kækt og dristigt, som det lader sig gøre inden for det valgte, mere hensynsfulde stilmønster. Med et grundlag i henholdsvis konservativ og radikal herkomst bliver en populær fremstilling af nyhederne bragt til torvs, og begge er fanger af den medfølgende succes. *BT* har lagt an på at give samtlige læsere indtryk af at tilhøre landets elite ved at lade ligesindede repræsentanter udtale sig om døgnets brændende spørgsmål, hvorved alle får fornemmelsen af at deltage i at bestyre statens affærer ud fra nemme og letfattelige præmisser. *Ekstra Bladet* fører et ædelt korstog mod snæversynede fordomme, der nok overvintrer, men i et væsentligt mere beskedent omfang, end angrebenes voldsomhed lader formode. Der tales ofte om dobbeltmoral, og hvis man ikke skulle kende betydningen af dette ord, står det helt klart, når man bemærker, at kritik af kongehuset på midtersiderne afbalanceres af reportager på bagsiden, som med hensyn til kongerøgelse ikke giver det mest forhærdede royalistiske organ noget efter. Således får alle læsergrupper tilsyneladende, hvad de ønsker.

Hvordan har nu koncentrationerne ude over landet formet sig? Er de blevet kronet med held, eller er de forventede resultater udeblevet? Yderst forskelligt er det gået og i de fleste tilfælde i nær og logisk sammenhæng med de betingelser, hvorunder de blev indgået. Vi vil først vende blikket mod Sønderjylland, hvor de to venstreblade *Dannevirke* og *Hejmdal* indgik et kompagniskab i 1956 under indtryk af den truende vækst hos regionalaviserne *Vestkysten* i vest og *Jydske Tidende* i øst. Til sammenligning kan tjene, at et af nabobladene, *Kolding Folkeblad,* i 1956 havde 15.000 læsere, akkurat samme antal, som *Dannevirke* og *Hejmdal* havde i fællesskab, da de gik sammen. Nu 14 år efter har *Kolding Folkeblad* tæt ved 20.000, medens *Dannevirke-Hejmdal* knapt nok kan holde sig i overkanten af 10.000. Her lykkedes det altså ikke at ændre den nedadgående kurve ved en sammenslutning af kræfterne.

Anderledes formede det sig med *Svendborg Avis's* (nu *Fyns Amts Avis*) målbevidste indsats for at opbygge et lokalt imperium, der strakte sig over Sydfyn fra Fåborg til Nyborg. Gradvis overtoges selvstændige blade i Rudkøbing, Fåborg, Marstal og Nyborg, som havde en pæn, omend svagt vi-

gende lokal position og ved sammenslutningen opnåede smukke forøgelser, fordi de tidligere læsere fik et bedre og større blad, hvis lokale orientering ikke hindrede den ønskede tilslutning. Dette exempel viser, at en større avis med fordel kan udvide sit markedsområde ved opsugning af tilgrænsende blade, hvis standard er af en rimelig højde.

Tidende for Lolland og Falster (dengang *Lollands Tidende*) i Nakskov ønskede på samme tidspunkt at opnå fodfæste i Nykøbing F og opkøbte det radikale *Lolland-Falsters Venstreblad,* der imidlertid længe havde været for nedadgående og også fortsatte tilbagegangen efter kompagniskabets indgåelse. Årsagen til den uheldige udvikling er her indlysende, idet et andet venstreblad, *Lolland-Falsters Folketidende,* besad en absolut dominerende stilling i Nykøbing Falster, og derfor gradvis overtog mere og mere af den tidligere radikale avis's læserkreds i stedet for at tillade Nakskovavisen at gå på strandhugst i sit område.

Normalt efterlader de afdøde småblade ingen nævneværdig læserkreds at overtage for de overlevende blade på stedet, fordi deres nyhedstjeneste har været for tynd til at finde anvendelse som eneste avis. En enlig undtagelse herfra danner *Lolland-Falsters Stiftstidende,* som efter en kortvarig koncentration af samtlige konservative kræfter på sydhavsøerne ophørte i 1960 og efterlod sig 3000 hjemløse læsere. I løbet af det næste år kunne man konstatere, at de tre tiloversblevne blade sammenlagt havde forøget deres oplag med det tilsvarende antal. Og dette gjaldt ikke blot de to venstreblade, men også i et vist omfang det socialdemokratiske *Ny Dag.* Det eneste tilsvarende exempel, jeg erindrer fra provinsen, drejer sig om *Venstres Folkeblad* i Ringsted, som overlod *Folketidende* 1000 læsere ved sin lukning i 1958 som en formodentlig ufrivillig barmhjærtighedsgerning efter 67 års indbyrdes rivalisering. Selv da *Dagens Nyheder* gik ind, lykkedes det ikke *Berlingske Aftenavis,* som måtte formodes at være den nærmeste arvtager, at udvide bladsalget væsentligt.

Særlige betragtninger har gjort sig gældende på Sjælland, hvor man omkring 1960 fik den fornemmelse, at man kun med et oplag over det magiske tal 25.000 kunne se fremtiden i møde med nogen tryghed. Først blev de tre socialdemokratiske organer sluttet sammen – dog uden at resultaterne kom til at svare til forventningerne, og to år senere blev to andre betydningsfulde koncentrationer indgået. Først blev *Folketidende,* Ringsted, *Østsjællands Folkeblad,* Køge og *Roskilde Dagblad* sluttet sammen under fællestitlen *Dagbladet* i erkendelse af, at de rationaliseringer, som de hver for sig ønskede at gennemføre, bedst lod sig magte i fællesskab. Her er i den forløbne tid blevet erhvervet en stigning på 5000, der i første række er kommet det svageste led i kæden, *Roskilde Dagblad* til gode trods en lokal konkurrence med et langt stærkere radikalt blad, *Roskilde Tidende.* Også *Østsjællands Folkeblad* har haft en fordelagtig udvikling, hvorimod *Folke-*

tidendes vækst har været mere stilfærdig. Det hænger sammen med udflytningen fra København til forstæderne og de nærmest beliggende købstæder, en udvikling, som endnu ikke er nået til Ringsted. Det er samme fænomen, som gør sig gældende i forbindelse med *Frederiksborg Amts Avis*'s betydelige fremgang, idet det mærkelige indtræffer, at de københavnere, som flytter uden for byen, i forbløffende stort omfang synes at blive lokalpatrioter i de nye omgivelser, hvad angår holdningen over for den stedlige presse.

Helt så godt er det ikke gået for sammenslutningen af *Sorø Amtstidende* og *Holbæk Amtstidende* under fællesnavnet *Sjællands Tidende,* idet avisen i Slagelse har stagneret samtidig med, at Holbæk-bladet med det samme måtte aflevere 1000 læsere til den lokale radikale konkurrent, *Holbæk Amts Venstreblad,* som tilsyneladende har sikret sig herredømmet over hele befolkningstilvæxten, fordi dets lokale tilhørsforhold virker mere indlysende end hos en avis, som i realiteten udgår fra Slagelse. Vi har altså to stik modsatte udviklingskurver for Holbæk og Roskilde, selvom situationen forekom parallel fra starten kun med den forskel, at det moderate venstreblad havde en solidere position i Holbæk, hvad der altså ikke har hjulpet. Men forklaringen må være den større forøgelse i Roskilde af husstandstallet fra en kreds af tilflyttere, som ikke er præget af nogen forhåndsmening om de to bladmulighеders større eller mindre lokale tilknytning.

Den egentlige bladdød efterlader som allerede påpeget sjældent store arveparter til de dagblade, som fortsat opererer i de samme områder. Til gengæld har de mange små lokale avisers dødelige afgang givet vind i sejlene for distriktsbladene, der i et begrænset omfang bringer lokal reportage, men i hovedsagen koncentrerer sig om at varetage den lokale avertering. De har den fordel frem for dagbladene, at de en gang om ugen udsendes gratis til samtlige husstande i et bestemt afgrænset område. Ganske vist har de heller ikke megen annoncering at overtage fra de små aviser, som indstiller driften; men der opstår trods alt et lokalt tomrum, der skal udfyldes, og de seneste år har været vidne til en flittig grundlæggelse af distriktsblade i de fleste danske købstæder, hvor et lokalt annonceringsblad tidligere var en sjældenhed. De tiloversblevne dagblade har mærket konkurrencen, som de har imødegået ved dels at opkøbe bestående distriktsblade, dels ved at oprette nye, hvorved et kærkomment supplement til annonceindtægterne kan erhverves. Dette fænomen kunne man vistnok iagttage første gang i Ålborg, hvor *Aalborg Amtstidende,* der som venstreblad havde større kontakt med landbefolkningen i oplandet, søgte at opnå en forbindelse med byens annoncører ved at udsende *Aalborg-Bladet* til samtlige husstande i Ålborg. Det gik endda så vidt, at distriktsbladet i en kort periode blev lanceret som dagblad, hvorved det imidlertid knækkede halsen. I alle henseender bortset fra den ubetingede dækning var det svært at måle sig med det konservative *Aalborg Stiftstidende.* For så vidt kan man ærgre sig over,

at det første experiment herhjemme med et dagligt udkommende distriktsblad blev gennemført under så umulige betingelser som i Ålborg.

Det er dog ikke alene bladdød og koncentration, som bringer nye udviklinger i sit kølvand. Også på de lokale markeder, hvor konkurrencen føres imellem blade af forskelligt anlæg og varierende politiske anskuelser, kan bemærkes spændende aspekter. Rivaliseringen i første plan er som regel foregået mellem to såkaldt borgerlige blade af henholdsvis konservativ og venstre-indstilling, medens den socialdemokratiske avis som hovedregel har befundet sig i tredje position. Da det konservative blad almindeligvis er anlagt for byboerne, medens venstre-avisen først og fremmest henvender sig til læserne i oplandet, har vandringen til byerne som følge af landbrugets affolkning i de fleste tilfælde begunstiget det konservative blad. Det synes at forme sig således, at selv inkarnerede venstrefolk, der forlægger deres bopæl til en købstad, overtager byboens synspunkter og går over til at holde en konservativ avis, om en sådan findes. Imidlertid er denne regel ikke uden undtagelse, og det synes, som om den opnåede position ved tilvandringens begyndelse også kan spille en rolle. Og da har det ringe betydning, hvilken ærværdig ælde en avis er i besiddelse af, eller hvilke bedrifter den har udført i fortiden. Hvis den journalistiske kvalitet ikke er tilstrækkelig, og avisen ikke støtter sig til en sund og gennemtænkt økonomi, nytter regelen om landmandens hamskifte ved indflytning i byen ikke stort.

Da kun de største købstæder har interesse i denne forbindelse, skal vi udelukkende samle søgelyset om dem. For Esbjergs, Horsens' og Vejles vedkommende har den konservative avis på et tidligt tidspunkt tabt terræn i forhold til venstrebladet og har endt med at strække våben. I Esbjerg var begge af samme alder, hvorfor udfaldet næppe kunne forudsiges, og her blev sammenslutningen med to naboblade af afgørende betydning, hvorefter *Vestkysten* red langt foran den konservative rival. I Horsens og Vejle hjalp det ikke, at de konservative dagblade var langt ældre. Talentet og den langsigtede planlægning syntes størst hos de respektive venstreblade. Derimod er Århus, Ålborg, Randers og Odense fuldgyldige exempler på det konservative dagblads evne til at expandere i et købstadssamfund på venstrebladets bekostning.

I Århus var situationen egentlig allerede klarlagt i 1928, da Stiftstidende havde 18.000 læsere og Amtstidende 12.000; men i de følgende år skulle den beskedne gradsforskel udvikle sig til en regulær niveauforskel, idet *Aarhus Amtstidende,* da det i 1965 ophørte efter en kortvarig tilknytning til *Grenaa Folketidende,* var faldet til 9000 læsere, medens *Aarhuus Stiftstidende* på det tidspunkt passerede de 60.000.

Derimod er der sket en ombytning af førerskabet af en temmelig grel karakter i de tre andre købstæder. *Randers Dagblad* (venstre) besad en føring i 1928 på 10.000 mod den konservative Amtsavis's 8000. Ved krigens

slutning var *Amtsavisen* i færd med at gå forbi, da de begge lå omkring 11.000, og i dag har Amtsavisen 26.000, medens Randers Dagblad er faldet ned på 9000. Her synes det også at spille ind, at *Amtsavisen* på et tidligt tidspunkt havde blikket henvendt på det fjernere opland og opkøbte den lille konservative Grenåavis *Djursland,* som i 1950 leverede 800 læsere og på det tidspunkt havde langt lavere tilslutning end *Grenaa Folketidende* med angivelig 4000 i oplag. Imidlertid er *Djursland* siden steget til over 7000 og dermed bidraget klækkeligt til *Amtsavisens* fremgang. I samme takt har *Grenaa Folketidende* tabt terræn, så at bladet ved sammenslutningen med *Randers Dagblad* i slutningen af 1965 kun rådede over 1600 læsere, der yderligere er skrumpet ind siden. Hvis *Randers Dagblad,* der i forvejen var klemt inde af andre, mere expansive venstreblade, havde gennemført opkøbet på et tidligere tidspunkt, kunne forløbet af konkurrencen meget vel have formet sig helt anderledes både i Randers og Grenå.

Også i Ålborg var venstreavisens position gunstigere end det konservative blads i 1928: 18.000 mod 13.500. Her var *Aalborg Stiftstidende* allerede ved krigens slutning efter en fordobling nået op på 28.000, medens *Aalborg Amtstidende,* som dog havde forøget sit oplag med en tredjedel, kun nåede op til 25.000. Men siden har udviklingen formet sig ulige gunstigere for Stiftstidende, som med mere end 56.000 i dag (en ny fordobling) har et sted mellem tre og fire gange så mange læsere som Amtstidende, der er faldet ned til 16.000. Ikke alene har *Aalborg Stiftstidende* befæstet sin stilling i selve byen, men er også løbet fra *Aalborg Amtstidende* ude i oplandet.

Et andet interessant begivenhedsforløb, som viser, hvilke skjulte reserver der findes på søndagsmarkedet, har også fundet sted i Ålborg-området, hvor *Vendsyssel Tidende* begyndte sin søndagsudgave i 1953 på et tidspunkt, hvor det socialdemokratiske *Ny Tid* udvidede operationsfeltet for sit søndagssalg ud over hele Vendsyssel. Ikke desto mindre lykkedes det begge med det samme at nå over hverdagssalget, og samtidig havde også *Aalborg Stiftstidende* held til at øge oplaget i samme halvår. *Aalborg Amtstidende* gik ganske vist midlertidigt tilbage, men vandt allerede det tabte ind næste år.

I Odense har konkurrencen mellem *Fyns Tidende* og *Fyens Stiftstidende* formet sig endnu mere brat og overraskende, fordi *Fyns Tidende* helt frem til 1959 bevarede den afstand til *Fyens Stiftstidende* på 5000, som gjaldt ved krigens slutning. I 1928 var føringen endda så stor som 25.000 mod 14.000. Der må imidlertid være tale om en langvarig og metodisk forberedelse, der både skyldtes forbedring af reportagen og modernisering af anlægget. Da det fra 1960 begyndte at rulle for Stiftstidende, går bladet hurtigt i spidsen og har i løbet af ti år ændret fordelingen fra 31.000 mod 36.000 til 54.000 mod 27.000. Dette er i sig selv imponerende; men i

samme periode lykkedes det at indhente *Fyns Tidendes* forspring om søndagen, hvor oplaget var dobbelt så højt ved krigens slutning som *Fyens Stiftstidende* (53.000 mod 27.000) og endnu i 1960 lå næsten 30.000 foran (67.000 mod 39.000): men i 1966 går *Fyens Stiftstidende* også forbi her i overkanten af 57.000, og inden den fælles søndagsudgave, *Morgenposten,* oprettes i 1969, bestod Stiftstidendes forspring i 66.000 over 46.000. Medvirkende til dette resultat har naturligvis også været *Svendborg Avis*'s indhug om hverdagen i *Fyns Tidendes* sydflanke.

Ellers vil det være rimeligt at omtale *Silkeborg Avis,* som har udvidet antallet af aflæggere helt ud til Ikast, hvor man så småt begynder at anfægte *Herning Folkeblads* oplagsområde. I løbet af de sidste 6 år har *Silkeborg Avis* oplevet at se sit oplag stige med 6000 fra 17.000 til 23.000, en af de mere tilfredsstillende stigningstakter, perioden kan opvise. Her viser det sig også, at flair parret med metodisk fornuft bærer ansvaret for en glimrende udvikling.

Jeg vil lige pege på, at rivalisering ude i frynserne af oplandet ofte forekommer, hvor flere dagblades interesseområder støder sammen. Hobro er et skoleeksempel blandt flere på denne situation, idet interesserne for 6 forskellige aviser krydses her, hvor der ikke har været udgivet et selvstændigt dagblad, siden *Aalborg Amtstidende* overtog *Himmerland* i 1945. Det drejer sig om *Aalborg Amtstidende, Aalborg Stiftstidende,* det socialdemokratiske *Folkebladet* fra Randers samt *Amtsavisen* og *Randers Dagblad* foruden sluttelig *Viborg Stifts Folkeblad.*

De små aviser har kun evnet at holde sig i live, hvor de fuldtud uden anfægtelse behersker et lokalt område, det være sig nok så lille. Dette gælder særlig påfaldende *Kjerteminde Avis,* som kun har lidt over 800 holdere, og som andre kan fremdrages *Fjerritslev Avis, Frederikshavns Avis, Helsingør Dagblad, Løgstør Avis, Middelfart Venstreblad* og *Skagens Avis.*

De fleste af de 49 provinsblade, der stadig udkommer, har imidlertid ikke hovedsagelig overlevet på grund af gunstige naturbetingelser, der præger egnen, men fordi de har evnet at udnytte den journalistiske reportage i en mere tilfredsstillende anretning og i overensstemmelse hermed opbygget en sund og stabil økonomi. Her må også en gunstig udvikling af annonceportefeuillen drages ind i billedet. Bladet med den tiltrækkende dækning, hvadenten det drejer sig om en opgave i større national sammenhæng eller på lokal basis, vil altid være godt stillet. Ligeledes vil en tillid til den journalistiske linies lødighed og bladets hele anseelse smitte af på annonceringens omfang, og der vil ofte være en betydelig overensstemmelse mellem oplag og annoncering, der hjælper hinanden op eller trækker hinanden ned, fordi bladet med det højeste oplag alt andet lige almindeligvis vil tilbyde den fornuftigste kontaktpris, og avisen med et stort udvalg annoncer vil drage flere læsere til. Foranstaltninger med lotteri og pengeuddelinger, som

har været prøvet i København, er en farlig fremgangsmåde, fordi det let kan blive skruen uden ende, når karusellen er sat i gang. I virkeligheden er der ingen mening i at anvende dette middel uden at kombinere det med en klar forbedring af den redaktionelle linie. *Dagens Nyheder* opnåede en vis forbedring af det svigtende oplag i sine sidste år ad denne vej. Det hævdes blandt andet, at en af de mere velkendte af gadens nådige søstre hver aften investerede i op til et dusin eksemplarer for at øge sine gevinstchancer. Ganske vist bliver der teoretisk bedre muligheder for at finde en nål i en høstak, jo flere nåle der er gemt; men i praxis tæller forøgelsen ikke stort, og det er at vente, at den udmærkede dame indskrænkede sine avisindkøb betydeligt ved udtrækningens ophør.

Man har ved flere lejligheder påpeget de store farer for demokratiet, der vil true, når de lokale meningsmonopoler nu er opstået næsten overalt i landet i hælene på bladdøden. For det første må det gentages, at debatten under firepressesystemet ikke var præget af overdreven sarthed, selvom berigtigelsesmulighederne muligvis var ved at blive sat lige om hjørnet, hvor den nærmeste konkurrent havde til huse. Ejendommeligt nok betyder det stedlige monopol, at man uvilkårligt, hvadenten man kan lide det eller ej, vil stikke linien ud efter den mere alsidigt sammensatte læserkreds, man nu forventer at skulle betjene i de øvrige blades fravær. Det ses allerede af den omstændighed, at politiske kvartetter og tværgående debatter med deltagelse af et bredt udsnit af forskellige anskuelser lades inden for uden hensyn til avisens egne anskuelser. Det er et oplagt gode, at angsten for at blive konfronteret med anderledes tænkendes meninger i de redaktionelle spalter er aftagende. Man kan også glæde sig over, at meget få blade savner en rubrik med citater fra andre redaktørers ledere. Det er jo heller ikke helt umuligt, at visse bladmænd har sandet den gyldne kommunikationsregel, at det er langt vanskeligere at omvende til en ny mening end at bekræfte læserne i den opfattelse, som allerede er erhvervet. Heller ikke mulighederne for storannoncørens pression på det lokale plan, som er temmelig uigennemførlig i en avis som *Berlingske Tidende,* hvis annoncemængde forbyder dominansen af en enkelt annoncør, er længere så store, når der ikke er andre steder at gå hen, hvis man skal opnå de rette kontakter. Men selvfølgelig er ansvarsfølelsen hos redaktøren og hans medarbejdere af større vigtighed end nogensinde.